

3. GARSŲ KLASIFIKACIJA

3.1. BALSIAI

3.1.1. Garsai klasifikuojami pagal daugelį tarimo požymių. Žiūrima, kokia yra kalbos padargų padėtis ir veikla tariant garsą. Garsai klasifikuojami ir pagal garso bangos savybes ir įspūdį, kurį sukelia garsas žmogui.

Garsas, kurio tarimo pagrindą sudaro muzikiniai tonai ir šiek tiek šlamesių, vadinasi balsis. Balsiai yra tokie garsai, kuriuos tariant oras be kliūčių eina pro atvirą burną. Lietuvių kalbos balsiai žymimi šiomis raidėmis (balsėmis): *a, q, e, ę, é, i, ĭ, y, o, u, u, ū*. Fonetine transkripcija balsiai užrašomi taip: [a], [aː], [e], [eː], [ɛ], [i], [iː], [o], [u], [uː].

Balsiai apibūdinami pagal tarimo trukmę, laisvų ir įtemptų kalbos padargų veikimą, liežuvio padėtį ir lūpų veiklą.

3.1.2. Pagal tarimo trukmę, laisvų ir įtemptų kalbos padargų veikimą balsiai skirstomi į ilgusius [aː], [eː], [ɛː], [iː], [oː], [uː] ir trumpuosius [a], [e], [i], [u], [o] (pastarasis tarptautiniuose žodžiuose – *bòksas, chòras, pròfilis, kròsas*). Tarptautinių žodžių [e] taip pat visada trumpas: *poètas, kvartètetas, komitètetas*. Ilgieji balsiai tariami maždaug du kartus ilgiau už trupuosius. Trumpieji balsiai *i, u* yra visada trumpi (tiek kirčiuoti, tiek ir nekirčiuoti): *ìma, jìs, žìlas, visì; sùkti, esù, buvaũ*. Balsiai *a, e* kirčiuoti tariami ilgai (*èžeras, nãmas*), o nekirčiuotame skiemenyje yra trumpi (*ežerè, namè*). Tokie dėl kirčio pailgėję *a, e* (*èžeras, nãmas*) vadinasi padėtinio ilgumo balsiai. Balsiai, kurie išlaiko savo ilgumą ir kirčiuoti, ir nekirčiuoti, vadinasi prigimtinio ilgumo balsiai (*rýtas – rytė́lis – rytójus; rŭ́pi – rŭ́pinti, rŭ́pintojė́lis*).

3.1.3. Pagal liežuvio judėjimą horizontaliai balsiai skirstomi į dvi eiles. Tariant balsius, liežuvio pasislenka arba į priekį, arba atgal. Liežuviui pasislinkus į priešakinę burnos dalį, tariami priešakinės eilės balsiai: [i], [iː], [ɛ], [e], [eː].

Liežuviui pasislinkus į užpakalinę burnos dalį, tariami užpakalinės eilės balsiai: [a], [aː], [o], [o], [u], [uː].

3.1.4. Dar balsiai skirstomi pagal liežuvio vertikalų judėjimą aukštyn arba žemyn. Pagal tai skiriami aukštutinio pakilimo, arba uždarieji, balsiai [u], [uː], [i], [iː], vidutinio [o], [o], [ɛ] ir žemutinio pakilimo, arba atvirieji, balsiai [a], [aː], [e], [eː].

3.1.5. Pagal lūpų veiklą tariant yra lūpiniai ir nelūpiniai balsiai. Lūpiniai balsiai tariami lūpas sudėjęs apvaliai ir atkišus į priekį. Lūpiniai balsiai: [u], [uː], [o], [o].

Visi kiti balsiai yra nelūpiniai.

Balsiai sudaro skiemens pagrindą: *nã-mas, nèš-ti, sė-nas*.

3.1.1. BALSIŲ TARIMAS

3.1.1.1. Šnekant pavyzdine bendrine kalba, būtina, kaip reikalauja tarties normos, aiškiai tarti ilguosius ir trupuosius balsius, paisant tarimo trukmės. Dažnai kirčiuoti trumpieji balsiai yra ilginami. Tariama: *jys, tū, gerėsnis*. Tarties norma čia reikalauja tarti trumpai: *jìs, tù, gerėsnis*. Trupuosius balsius [a], [e], [i], [u] kirčiuotuose negalūniniuose skiemenyse kaip pusilgius garsus taria daugelis tarmių (rytų aukštaičiai, dalis žemaičių), o miestiečiai, praradę tarmę, ilgina kirčiuotus trupuosius balsius dėl kitų kalbų įtakos (*kytas = kítas, pãneša = pàneša, tŭri = tŭri*). Ypač didelė tarties klaida – žodžio galo trumpųjų kirčiuotų balsių ilginimas: *tū = tù, jys = jìs, gražy = gražì, einy = einì*. Tai žargoniška tartis, neparemta jokia tarme.

3.1.1.2. Kirčiuoti trumpieji balsiai [a] ir [e] pailgėja: *nāmas, nēša*. Tačiau yra atvejų, kai *a* ir *e*, gavę kirtį, išlieka trumpi, pvz., viensiemeniuose žodžiuose *bèt, kàd, nè, nèt*. Šie balsiai nepailgėja ir įvardžių *màno, tàvo, sàvo* šaknyse. Jie taip pat nepailgėja dviskiemenių veiksmažodžių bendratyse: *kàsti, nèšti, vèsti* ir iš jų padarytose kitose formose: *kàsdao, kàsk, kàstų*. [e] nepailgėja ir aukštesniojo laipsnio būdvardžių formose: *baltèsnis, gerèsnis*. Niekada nepailgėja tarptautinių žodžių [e]: *nègras, poètas*. Trumpa esti vyriškosios giminės įvardžiutinė vardininko galūnė: *baltàsis, žaliàsis, manàsis*. Veiksmažodžių priešdėlių [a], [e] tariami taip pat trumpai: *pàneša, nèmuša*. Jei šiais atvejais [a] ir [e] pailgintume, darytume tarties klaidą.

3.1.1.3. Didelė tarties klaida – trumpinti ilguosius balsius. Ypač dažnai trumpinami nekirčiuoti ilgieji balsiai. Daugelyje tarmių (dalis žemaičių ir rytų aukštaičiai) nekirčiuotus ilguosius balsius taria kaip pusilgius ar trumpus: *tylėti (tilėti), žqsis (žasís), sūnėlis (sunėlis)*. Tarties klaida ir ilgujų balsių trumpinimas pokirtiniuose skiemenyse: vienaskaitos galininko galūnėje: *ištiesk rankq (ranka), matau gražų vaikq (gražu vaika), pasveikink sūnu (sunu)*, o ir *é* veiksmažodžių galūnėse: *daró, daré*.

3.1.1.4. Būsimajame laike trečiojo asmens dviskiemenių veiksmažodžių ilgieji balsiai *ū* ir *y* sutrumpėja ir todėl tariame: *aš gýsiu, tu gýsi*, bet *jis, ji gís*. Išimtys: *siūti – siūs, vyti – vys*. Nesutrumpėja bendrinėje kalboje uždaryjū skiemenų *y* ir *ū*, pvz., *trūks, plyš* (plg. *trūkti, plyšti*) bei daugiaskiemenių veiksmažodžių būsimąjo laiko 3-iojo asmens galūnė: *matýti – matýs, rašýti – rašýs, skaitýti – skaitýs*.

3.1.1.5. Visi lietuvių bendrinės kalbos priebalsiai prieš priešakinės eilės balsius [i], [i'], [e], [e'], [e'] yra minkšti, pvz.: *lyti, tekėti, bėrė*. Priebalsiai [l'], [t'], [k'], [b'] ir [r'] šiuose žodžiuose tariami minkšti. Priebalsiai tariami minkšti ir prieš tarptautinių žodžių balsį *e*, pvz.: *chémija, hėrbas, mėttras, tèchnika, oktėtas, nègras, profėorius* ir kt. Šių ir kitų tarptautinių žodžių tarimas su kietuoju priebalsiu prieš *e* yra bendrinės kalbos tarties normos pažeidimas.

3.1.1.6. Žodyje kartais susiduria du ne vieno skiemens balsiai, pvz.: *oazė, ilgaaulis, eksploatuoti, kooperatyvas, teatras, virtuozas*. Pavyzdinėje bendrinėje kalboje jie aiškiai ištariami, nors lietuvių kalboje (kaip ir kitose kalbose) dviejų balsių sandūros paprastai vengiama, pvz., tariame ir rašome *nesu (neesu)*. Taip pat ir žodyje *tebėra* susiduria du balsiai *tebe-yra*, bet jie sutraukiami į vieną balsį. Lietuvių kalboje, vengiant balsių sandūros, žodžio viduryje ar tarp priešdėlio ir šaknies tariant įterpiamas priebalsis *j*, pvz.: *paieška [pajieška], apieško [apjieško], asociacija [asocijacija], abiturientas [abiturijentas], akvariumas [akvarijumas], biologija [bijologija]* ir pan.

3.2. PRIEBALSIAI

Garsas, kurio tarimo pagrindą sudaro ne balsas, o įvairaus pobūdžio triukšmai, vadinasi priebalsis. Priebalsiai yra tokie garsai, kuriuos tariant iškvepiamo oro srovė burnoje sutinka kliūčių. Lietuvių kalbos priebalsiams žymėti vartojamos šios raidės (priebalsės): *b, c, ch, č, d, dz, dž, f, g, h, j, k, l, m, n, p, r, s, š, t, v, z, ž*. Fonetine transkripcija priebalsiai užrašomi taip: [b], [b'], [c], [c'], [x], [x'], [č], [č'], [d], [d'], [dz], [dz'], [dž], [dž'], [f], [f'], [g], [g'], [h], [h'], [j'], [k], [k'], [l], [l'], [m], [m'], [n], [n'], [p], [p'], [r], [r'], [s], [s'], [š], [š'], [t], [t'], [v], [v'], [z], [z'], [ž], [ž'].

3.2.1. Priebalsiai apibūdinami pagal balso stygų įtempimą, pagal tai, kaip oro srovė skverbiasi pro kalbos padargų sudaromas kliūtis ir kurioje vietoje ta kliūtis susidaro.

3.2.2. Pagal balso stygų įtempimą priebalsiai skirstomi į *skardžiuosius* ir *dusliuosius*. Tariant skardžiuosius priebalsius, balso stygos įtemptos ir virpa, kaip ir tariant balsius. Skardieji priebalsiai: [b], [b'], [d], [d'], [g], [g'], [z], [z'], [ž], [ž'], [h], [h'], [dz], [dz'], [dž], [dž']. Priebalsiai [v], [v'], [j], [m], [m'], [n], [n'], [l], [l'], [r], [r'] vadinasi *balsingieji, pusbalsiai*, nes juos tariant svarbiausias vaidmuo tenka balsui, triukšmas yra silpnas. Šie priebalsiai turi ir balsių, ir

priebalsių ypatybių.

Tariant dusliuosius priebalsius, balso stygos neįtempiamos ir oras pro praskleistas balso stygas eina laisvai, jų nevirpindamas. Duslieji priebalsiai: [p], [p'], [t], [t'], [k], [k'], [f], [f'], [s], [s'], [š], [š'], [x], [x'], [c], [c'], [č], [č'].

Duslieji priebalsiai turi skardžiuosius atitikmenis ir su jais sudaro poras: [p] – [b], [p'] – [b'], [t] – [d], [t'] – [d'], [k] – [g], [k'] – [g'], [s] – [z], [s'] – [z'], [š] – [ž], [š'] – [ž'], [x] – [h], [x'] – [h'], [c] – [dz], [c'] – [dz'], [č] – [dž], [č'] – [dž']. Balsingieji priebalsiai [j], [l], [m], [n], [r], [v] porų neturi. Su priebalsiais [v], [v'] priebalsiai [f], [f'] tikrųjų porų irgi nesudaro.

3.2.3. Priebalsis [f] yra naujas lietuvių kalbos garsas, atėjęs su tarptautiniais žodžiais: *fortepijonas, filmas*.

3.2.4. Priebalsiai sudaro poras ir pagal k i e t u m ą ir m i n k š t u m ą. Visi lietuvių kalbos priebalsiai gali būti kieti arba minkšti. Tiktai priebalsis *j* visuomet yra minkštas. Jis neturi kietosios poros: *Jonas, joja, juk, jis, namelyje*.

Bendrinės lietuvių kalbos priebalsiai visada esti minkšti prieš priešakinės eilės balsius [i], [i'], [e], [e'], [ɛ]. Rašte tada priebalsių minkštumas nežymimas. Rašant fonetine transkripcija, priebalsio minkštumas žymimas minkštumo ženkleliu ' , pvz.: *l'él'è, k'itas, g'yn'éjas*. Prieš užpakalinės eilės balsius [a], [a'], [o], [o'], [u], [u'] priebalsiai gali būti ir kieti, ir minkšti (*lūpa – liūtas; nešu – nešiu*). Rašte priebalsių minkštumas žymimas raide *i*. Tada ši raidė nežymi garso, o yra tik minkštumo ženklas (pvz., žodyje *žiogas* yra 5 garsai, bet 6 raidės; čia *i* yra minkštumo ženklas).

3.2.1. PRIEBALSIŲ ASIMILIACIJA (SUPANAŠĖJIMAS)

Asimiliacija – vieno garso supanašėjimas su kitu.

3.2.1.1. Tariant žodį, duslieji priebalsiai [p], [t], [k], [s], [š] prieš skardžiuosius [b], [d], [g], [z], [ž] suskardėja, pvz., *apdaras* tariame *abdaras, atgarsis – adgarsis, sukdamas – sugdamas, kasdamas – kazdamas, išgirsti – iżgirsti* ir pan.

3.2.1.2. Tariant žodį, skardieji priebalsiai [b], [d], [g], [z], [ž] prieš dusliuosius [p], [t], [k], [s], [š] suduslėja, pvz.: *dirbti* tariame *dirpti, medkirtys – metkirtys, sirgti – sirkti, zygti – zysti, vežti – vešti* ir pan.

3.2.1.3. Tariant žodį, priebalsis *s* prieš *č* virsta *š*, pvz.: *mokesčiai* tariame *mokeščiai, mesčiau – meščiau, pėsčias – pėščias* ir pan.

3.2.1.4. Tariant žodį, priebalsis *z* prieš *dž* virsta *ž*, pvz.: *vabzdžiai* tariame *vabždžiai, pavyzdžiai – pavyždžiai* ir pan.

3.2.1.5. Susidūrus priebalsiams [s], [š], [z], [ž] vyksta ypatinga asimiliacija: tariamas paskutinis priebalsis: *užsienis – usienis, užšoko – ušoko, pusšimtis – pušimtis, puseserė – puseserė, užžiebė – užžiebė*.

3.2.2. PRIEBALSIŲ TARIMAS

Priebalsių tarties sunkumų sudaro: 1) kietųjų ir minkštųjų priebalsių tarimas, 2) skardžiųjų ir dusliųjų priebalsių tarimas, 3) nelietuviškų priebalsių tarimas.

3.2.2.1. Bendrinės kalbos priebalsiai prieš priešakinės eilės balsius tariami minkšti. Tarties klaida yra tarti, pvz., [š] ir [ž] žodžiuose *žino, šimtas, šitas* kietus. Kartais priebalsiai kietai tariami prieš priešakinės eilės balsius dėl kitų kalbų įtakos: *scėna (scena), tėma (tema), šėdėvras (šedevras), šašlykas* (kieta *y* kaip rusiška *ы: šašlykas*).

3.2.2.2. Žodžio gale tariami kietieji priebalsiai: *dėl, kodėl, gal, vėl, kur*.

3.2.2.3. Skardieji [d], [g], [ž] žodžio gale tariami dusliai: *kad – kat, daug – dauk, bemaž – bemaš*.

3.2.2.4. Tarties klaida laikomas ir minkštas *l* tarimas tarptautiniuose žodžiuose *asfal'tas, kul'tūra, fil'mas, rezul'tatas* ir pan. V. Vitkausko „Lietuvių kalbos tarties žodyne“ (2001) pateikiami variantai: *pultas* ir *pul'tas*. Išimtyt: *val'sas, al'tas, pol'ka*. Čia nuo seno tariamas minkštasis *l*, bet ne klaida tarti ir kietus [l].

3.2.2.5. Susidūrę duslieji ir skardieji priebalsiai supanašėja (vyksta priebalsių asimiliacija). Tarimas be asimiliacijos yra tarties klaida: *atbulas – adbulas, trukdo – trugdo, užti – ūšti*.

3.2.2.6. Priebalsiai [f], [h], [ch] yra nelietuviškos kilmės. Šie garsai dažni tarptautiniuose žodžiuose. Tarmėse šių priebalsių nėra, bet bendrinėje kalboje jie įteisinti: *himnas, choras, fabrikas*. Būtina aiškiai ištartti skardujį [h], jo neduslinti ir netarti *ch*: *herojus, ne cherojus, buhalteris, ne buchalteris, honoraras, ne chonoraras, himnas, ne chimnas, herbas, ne cherbas*.

3.2.2.7. **Dviejų vienodų priebalsių suliejimas.** Susidūrus dviem vienodiems priebalsiams, vienas jų netaromas: *pussunkis – pusunkis, pusseserė – puseserė, perrrašyti – perrašyti, aplinkkelis – aplinkelis, švarraštis – švaraštis, šėmmargis – šėmargis, užžėlė – užėlė, iššovė – išovė*.

4. DVIGARSIAI

Glaudus dviejų garsų junginys tame pačiame skiemenyje yra dvigarsis. Jam būdinga sklandi artikuliacija. Pagal dėmenis skiriami **grynieji** ir **mišrieji** dvigarsiai.

Grynaisiais dvigarsiais vadinami tie dvigarsiai, kurie sudaryti iš tos pačios rūšies garsų – arba iš dviejų balsių, arba iš dviejų priebalsių.

Dvigarsiai, sudaryti iš dviejų balsių, vadinami dvibalsiais. Dvibalsių yra šeši: [ai], [au], [ei], [ie], [uo], [ui].

Atskirai minėtini nelietuviškos kilmės dvibalsiai [eu], [oĩ], [ou], kurie esti tarptautiniuose žodžiuose, pvz.: **Europa, boikotas, klounas**.

Be dvibalsių, yra dar grynųjų dvigarsių, sudarytų vien iš priebalsių (tai vadinamosios afrikatos): *c /ts/, č /tš/, dz, dž*. Juos tariame kaip vieną garsą.

Mišriaisiais dvigarsiais vadinami garsų junginiai, sudaryti iš balsio ir priebalsio.

Mišriuosius dvigarsius sudaro trumpieji balsiai [a], [e], [i], [u] ir sklandieji priebalsiai [l], [l'], [m], [m'], [n], [n'], [r], [r']: *al, am, an, ar, el, em, en, er, il, im, in, ir, ul, um, un, ur*.

Tarptautiniuose žodžiuose pasitaiko ir nelietuviškos kilmės mišriųjų dvigarsių *ol, om, on, or*, pvz.: **kolba, pompa, monteris, morfema**.

Lietuvių kalbos žodžiuose (dažniausiai žodžio gale ir sudurtiniuose žodžiuose) susidaro mišriųjų dvigarsių su ilgaisiais balsiais: *ė, y, o, ū + l, m, n, r*, pvz.: *vėl, kol, tol, žvaigždėms, galvoms, žvyrdubė, septynmetis, dūmtraukis*.

4.1. DVIGARSIŲ TARIMAS

4.1.1. Žodžiuose *ieva, ieško, iešmas, ietis, paieška* prieš dvibalsį *ie* tariamas priebalsis *j*. Šis *j* kartais žymimas ir rašte: *jie, jiedu, Jiesia, Jieznas*.

4.1.2. Trumpieji *i* ir *u* dvigarsiuose *il, im, in, ir, ul, um, un, ur* ir *ui* tariami trumpi, pvz.: *tiltas, miltai, Vilnius, kùrmis, stùmti, ùiti, gùiti*. Tarties klaida būtų šių dvigarsių trumpuosius *i* ir *u* pailginti, pvz.: *Vylnius, kùrmis, pyrmis*, arba pakeisti priegaidę ir tarti *Vilnius, tĩltas, piĩrmis, kuĩrmis, uĩti, guĩti*.